

A tudományos ismeret problémája.

Schoeler: Kritik der wissenschaftlichen Erkenntniss. Eine vorurtheilsfreie Weltanschauung. Leipzig, 1898 Engelmann V. kiadása. 677 lap. Ára 12 márka.

E testes mű előszavában a tudós szerző a tudományos ismeretet veszi bíráló alá, illetve arra a kérdésre akar megfelelni, hogy mennyiben sikerült a tudományos kutatásnak az ismereti problémák megoldása. Műve a Kant-féle észkritika kiegészítése s tapasztalati alapon e kritika helyességének a beigazolása. Tapasztalati alapon kimutatja, hogy a tudománynak főbb problémái maig sincsenek megoldva s e tekintetben a philosophiával egyetemben a természettudomány sem tesz kivételt. Szembeszáll tehát a természettudomány ama kérdésével, mintha megoldotta volna a kozmikus, orgánikus és pszichikai világ problémáit, hogy aztán annál fényesebb megvilágításba helyezze a kísérleti kutatás nagy vívmányait s a vallás tárgyi igazságait. Úgy találja, hogy korunk ethikai nihilismusa a mi túltengő kulturánknak s a tarthatatlanná vált társadami állapotoknak az eredménye, a melynek egyedüli gyógyszer az eszményibb és a természetesebb életfelfogásra való visszatérés, a művészi és családi érzék emelése s egy energikus, progressiv szociálreform alakjában. A fin de siècle tönkrement értelmi kulturájával szemben hangsúlyozza az új század feladataként a szívnek és az embertiszteletnek civilizációját, és pedig nem mystikus vallási alapon, hanem a szellemi szociális és politikai szabadság alapján véli ez életideált, az emberiség általános anyagi és szellemi jólétét elérhetni.

A mű a bevezetésen kívül egy analytikus és egy synthetikus részre oszlik. Az elsőben a philosophia (alapfogalmak és világnézetek) s a természettudományok kritikáját, a másodikban „Megszabadulás“ czíme alatt a vallás és az emberiség, a boldogság s a földi lét ideáljait ismerteti. Van tehát a műnek a tudományt bonczolató, kritikai és egy positive fölépítő része.

Nézzük csak közelebbről, hogy mennyiben mondható szerző műve s annak „előítélet nélküli világnézete“ Kant észkritikája positiv és tapasztalati kiegészítésének? Érdemes és tanulságos a művel foglalkozni.

A „bevezetés“ szerint eddigelé csak az ismeret elveinek bírálatával foglalkoztak, a melyet követnie kell az ismeret eredményei bírálatának. E tekintetben az egyoldalú természettudományi álláspont lelte magát. A priori észismeret nélkül nincsenek eszközvetkeztetéseink, nincsenek ítéleteink, nincsenek hypothesisaink, nincsenek általánosságaink s nincsenek elveink, vagyis nincsen rendszeres, elméleti és módszeres tudásunk, tehát tudományunk sincsen. Kantnak nagy tana igaz úton jár, a midőn azt vitatja, hogy minden ismeretünk ugyan a tapasztalással kezdődik, de nem kizárólag a tapasztalásból ered, sőt inkább gondolkodó

és ismerő egyéniségünknek a külvilággal való kölcsönös hatásából áll elő. Az észokokból való ismeret tehát feltétele minden tudománynak s a szigorú észkritika legfőbb bírói foruma az emberi ismeretnek és tudásnak általában. A spekulatív ismeret ép annyira jogosult, mint a kísérleti, tapasztalati ismeret. A vallási, bölcseleti, politikai, gazdasági, szociális, jogi, történeti, nyelvtudományi és művészeti problémák ép oly jogosultak, mint a természettudományiak, a miből Du Boys Reymond szerint következik, hogy a természettudományi ismeretnek is határai vannak. Maga a tudomány a megfigyelésen alapul, azonban a megfigyelés értelmezésében végződik, s ez éppen az észismeret műve és feladata. Azok tehát, a kik az ismeret eredményeinek beható bírálatával foglalkoznak, hivatva vannak a tudomány állítólagos esalatkozhatatlansága dogmájának s a maig is uralkodó tudományos despotismusnak (fiat scientia et pereat mundus!) lerontására, hogy aztán alelki élet többi terének eddigelé elhanyagolt ápolására és fejlesztéséremaradjon elég tér és szabadság. Mint *Bender*, *Tolstoi* és főleg *Kant* mondotta: az életben nem a tudomány, hanem a karakterjóság az első, s a tudomány értékét annak haszna, az általános jólét határozza meg. A különböző korok nagynevű feltalálói, egy *Watt*, *Franklin*, *Morse*, *Edison* stb. nem voltak a tudomány emberei. Nem akarjuk a tudomány becsét csökkenteni, de túl se becsüljük azt. A tudomány felett áll az élet, s a tudomány az életnek szolgál és nem megfordítva. Az élet sava pedig a család és a művészet, mint a karakter és a szív egyetlen gyógyítója.

E beosztás után „a philosophia kritikájára“ tér át a szerző. S itt beható bírálat alá veszi három fejezetben át a semmi eszméjét, a világeredet problémáját, az ok, hatás és cél fogalmait, az erő, mozgás és tér képzetét; s az anyag és az öntudat világát, mindenütt szkeptikus irányban tagadva azt, mintha a tudomány e problémákat megoldotta vagy az antik bölcseletnél csak egy lépéssel is előbbre vitte volna. Szinte vártuk volna, hogy a francia Brunetiére-rel ő is csődöt mondjon a tudománynak.

Bölcseletkritikai főrészének másik darabja az egyes világnézetek bírálatával, név szerint Spinoza és Schelling intellectuális, Fichte intuitív, Hegel transcendentális világnézeteinek, és Schopenhauer és Nietzsche akaratemléletének bírálati ismertetésével foglalkozik. Kimutatja közelebbről, hogy sem Spinoza és Schellingnél az értelem és a lét rationalistikus azonossága, sem Fichte intuitív sir-elmélete, sem Hegel panlogismusa, sem végül Schopenhauer vak akaratemlélete és Nietzsche féktelen immorálismusa nem elégséges a lét lényegének megmagyarázására s egy egységes világnézet megalapítására, s hogy ez alapon náluk sem oldotta meg a bölcselet a maga feladatát.

E történet-kritikai résznek legtartalmasabb fejezete Nietzsche világnézetéről szól. Nála a morálnak elvetése és az „úri morál“ felállítására az „Übermensch“ képtelen alakjában valóságos tabula rasát csinál a történelemből általában s az eddigi kulturából különösen. Mint

bölcseleti Don Quijote „összetöri a régi morál tábláit“, s helyökbe „a bestiális úri morált“ helyezi, mely végre is minden morálnak és észszerűségnek megsemmisítésére vezet. Az utolsó fejezetben szerző aztán arra a végkövetkeztetésre jutott el, hogy a modern ismeret egy lépéssel sem jutott tovább az antik tudománynál. S a mi áll a bölcselétről általában, az áll a természettudományról is különösen, a mely sem az organikus élet talányát, sem a lélek problémáját, sem pedig a tudomány elvét előbbre vinni nem tudta.

Miután így a szerző történetkritikai alapon Fausthoz hasonlóan proklamálta a bölcsélet és a természettudomány hiábavalóságát, műve szintetikai részének fölépítésére tér át. E második főrésznek első fejezete mindenekelőtt „a vallásról és az emberiségről“ szól. Szerzőnk szerint a vallás első sorban „istenképzet“, és kimutatja, hogy eddigelé a vallás az emberi szellem öndicsőítése volt, ezentúl pedig az emberi kedélyi és kötelességszerű élet mélyebb felfogásában kell állania. Az egyházi dogmatika isten fogalma logikailag tarthatatlan s így jogosulatlan, mert a realitás csak a valóságot, nem pedig az istent illeti meg. Proklamálja tehát a materialista ízű pantheismus hitvallását eképen: „Hiszem a természet örök mindenségét, a mennynek és a földnek mindenható teremtőjét, s egyszülött fiát, az *embert*, mint az öntudat és az értelem hordozóját a földön, s intellektuális szellemét, s annak hatalmas fegyverét a létért való küzdelemben és terjesztőjét a kulturának, szabadságnak, művészetnek, tudománynak és ismeretnek a földön! Ámen“. Ez volna a jövő vallás hite, mely pantheismusánál fogva azonban az atheismusba vezet st. Képesek lesznek-e e kulturális általánosságok valakit üdvözíteni, vagy a létért való küzdelmet a földön enyhíteni, az természetesen más lapra tartozik. Az isten-fogalom szerzőnk szerint tisztán spekulatív ész-fogalom, mely az intelligentia empirikus fogalmának analógiájára az ismeret regulatív elvének felállítása céljából van önkényesen konstruálva. Egyedül a valódi lét egyetemessége, vagyis a természet mindensége az a legfőbb reális isten-fogalom, a mely lelkünk vallásos érzeteit kegyelettel tölti el. Ennek gyakorlati eredménye a morál egyetlen elveként az általános emberi kötelesség-fogalom. Kultúra és erkölcsiség, ez a jövő vallás jelszava, s a szabadság, egyenlőség és testvériség a civilizáció titka, a miért is a köztársaság az emberhez legméltóbb államforma! Röviden: embertisztelet és szeretet a jövő vallása az istentisztelettel és istenfélelemmel szemben. Ez volna szerzőnk ú. n. „előítéletnélküli világnézete!“

Műve pozitív részének második fejezete „Glück“ címet visel, de meg sem közelíti *Hilty* berni tanár hasonló tárgyú s mélyen járó geniális művét. Szerinte a gondolkodó ember egy a tenger háborgó hullámaival küzdő hajós-kapitánynyal azonos, a kit a tudomány fejlődése épen nem vitt előbbre, sőt inkább a tudományok-története részben az emberi tévedések folyton ismétlődő története. Az ismeret főpro-

blémái, nevezetesen az anyag lényegének, az erő és anyag kölcsönös viszonyának s a mozgás, élet és tudat eredetének kérdései maig sincsenek megoldva. Egy Rousseau-nak és Tolstoj-nak igaza van abban, hogy a tudomány csak növelte az emberiség bajait és szenvedéseit, a melyekkel szemben csak a művészet és a kötelességteljesítés a megmentő eszköz. Első sorban a művészet „a kulturgondolatok hordozója“, mert csak ő az, a mely ideális tartalmat kölcsönöz a mi korunknak. Az ideális valóság célja a művészetnek, vagyis a realistikus természeti igazságnak szép formákban való kifejezése. A szép az emberi gondolatok halhatatlan alakja. Nagyobb életigazságra van szükségünk a lét visszatükrözésében s főleg a sablonoktól való megszabadulásra. A lét szellemi tartalmának életteljesebb felfogása itt a feladat, s ez épen az emberi boldogság egyik része. A művészet mellett a szabadság és a szeretet a lét boldogságának a titka. Az erkölcsi törvény, mint az ész legfőbb törvénye, így hangzik: „Mindig ember légy! Gondold meg, hogy másokhoz hasonlóan te is ember vagy és hozzád hasonlókkal közösségben élsz! Ebből folynak a te jogaid és kötelességeid. Tedd meg a jót a jónak kedvéért s teljesítsd emberi kötelességeidet szeretetből s minden élő lény iránti részvétből.“ Ez ész törvény teljesítése föltétele a legfőbb boldogságnak s a szív békéjének; fejlesztésének eszköze az esztetikai érzék és a karakter nevelése, a mihez viszont az ösztönök és a vérmérséklet megfékezése tartozik. Közelebről a család az élet szentsége, a melyet sem a böselet, sem a vallás, sem a tudomány nem pótolhat. Ezen alapról a szellem vidámsága s a szív békéje.

Az utolsó fejezet „a létről“ szól „a mai tudás álláspontján“. Szerző műve „empirikus bizonyítéka“ akar lenni „a Kant féle észtanak“. E végből sorra vizsgálja az egyes tudományágakat az eddigi kutatás alapján s a modern tudat követelményeinek megfelelőleg. Darwin fejlődéstana a lét lényege megfejtésének egyetlen titka. A modern ember világfelfogásának rajzában azonban felette előítéletes és önkényes a szerző. Az igazság, az önállóság s a bátorság a modern ember erénye. A kedélyi élet idealitása megmentő eszközünk, mert többet akarhat és tehet, mintsem tudhat és ismerhet az ember.

Im ez az érdekes és tanulságos, de mindenesetre előítéletes mű tartalma, rövid vonásokban föltüntetve. Igaza van abban, hogy a sok tudás megtanítja az embert, a kinek szívéből és kedélyéről sem szabad megfélekednünk. De e kedélyi nevelés eszközeit elégségeseknek épen nem tarthatjuk. Többi között épen nem érti szerző a vallásnak egyént és társadalmat megmentő és megtartó erejét, a melyet semmiféle morál sem pótolhat. Vonzó előadásával azonban kérlelhetlenül földerítette a létért való küzdelem rideg valóját, s ez oldalról a mű hatalmas kritikája mai állapotaink tarthatatlanságának.

Eperjes.

Dr. Szilávik Mátyás.